

Віялета Нікіцюк-Пэркоўска

Беласток

Тэма вечара і ночы ў паэзіі Наталлі Арсенневай

Паэтычныя прыярытэты выдатнай беларускай эміграцыйнай паэтэсы Наталлі Арсенневай выявіліся ўжо на самым пачатку яе творчага шляху. У прыватнасці, праз усё жыццё яна пранесла захапленне характэрна для прыроды. Ужо ў рэцэнзіі на першую яе кнігу «Пад сінім небам» (1927) М. Чэмер адзначае: *Наталля Арсеннева мае ўсё, каб зрабіцца першарадным творцам у паэзіі, – мае глыбокі і шырокі грунт пад сабой – у пачуцці спачатных, асноўных стыліяў Жыцця і Прыроды (...) Яна мае выплываючую з гэтай кроўнай неразрыўнай сувязі з Прыродай і моцнай у ёй апоры – магутную сілу душы і бязмежна, бязмерна ўдзячную любоў да Жыцця і веру да гэтае прыроды*¹. Пры гэтым на працягу ўсёй паэтычнай дарогі Н. Арсенневай уласціва *мілаванне, нават апалогія восені*², што дало падставы гісторыкам літаратуры назваць яе як «пясняркай прыроды», так і «паэтэсай восені».

Аднак Н. Арсенневу можна таксама лічыць, пра што сведчаць яе шматлікія вершы, *паэтэсай вячэрняй пары*, незвычайнай, непаўторнай літаратурнай *мастачкай ночы*. Зацікаўленне гэтай тэматыкай у Арсенневай праяўляецца ўжо ў першых яе вершаваных спробах. У яе паэтычных радках з часоў Першай Віленскай Беларускай гімназіі, лірыч-

¹ М. Чэмер, *Верная дачка Сонца і «шчырай зямелькі»*, «Родныя гоні». Месячнік літаратуры й культуры Заходняй Беларусі, Вільня 1927, кн. 5, с. 36.

² Я. Чыквін, *Нязменна верная жыццю (Творчасць Наталлі Арсенневай)*, [у:] Я. Чыквін, *Па прызванні і абавязку. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005, с. 69.

ная герайня ляціць думкамі ў час змяркання, калі сонца кранаецца зямлі на захадзе. Гэты пейзаж захапляе яе душу:

Адживаюць нячутна жаданні
ў гэты час, час маўклівы змярканья.

Я хачу на часінку забыцца аб горы
і глядзець, як у рожавым захаду моры
сонца косы бярэцца тапіць.

Я памерці хачу вось такою парою,
хваляй сонца залітая ўся залатою,
больш каб слова ня чуць: «Пацярпі!»³

У творах, напісаных Н. Арсенневай годам пазней, у 1921, раскрываецца прычына яе захаплення начной парой. У вершы «Ночы й думкі» паэтэса прызнаецца, што гэтая тэматыка прыцягвае яе таму, што начная пара адкрывае перад ёю свае таямніцы, вабіць сваёй прыгажосцю, захоплівае спакоем, цішынёй, але і выклікае трывогу:

Ёсьць ночы белыя, ёсьць цёмныя, глухія.
Ёсьць гаманлівыя – і ёсьць зусім ціхія.
Іх – больш за ўсё люблю зь лядзяным зьяньнем зор,
што на шаўкох нябёс празрысты ткуць узор.
Люблю за супакой, хоць сонны, а чароўны,
люблю за сіні змрок, за смутак невыслюўны (...) (12).

Захапленне паэтэсы гэтай тэматыкай пачынаецца ў 20-ыя гады. Найбольш аднак вячэрнімі і начнымі матывамі насычана паэзія Наталлі Арсенневай 30-тых гадоў – польскага часу, хэлмна-равіцкага перыяду: «Часта ўвечары» (1930), «Тае вечар» (1932), «Калі» (1932), «Вячорная містэрыя» (1932), «Вячорныя часіны» (1933), «Ноч» (1933), «Зімовая ноч» (1935), «Месячнай ночай» (1935), «Зоры» (1935), «Асенні вечар» (1936), «Часіны творчасці» (1935), «Фэстываль» (1936), «Калі скончыцца дзень» (1936), «Вячорны абразок» (1936), «Начныя гадзіны» (1936), «Месяц» (1935), «Ноч» (1936).

Уздзеянне *маўклівага часу змяркання* ды ночы адгукаецца ў ёй шматлікімі душэўнымі пералівамі, водгукамі і асацыяцыямі. У адных

³ Н. Арсеннева, *Між берагамі. Выбар паэзіі Наталлі Арсенневай 1920–1970*, Нью-Ёрк – Таронта 1979, с. 15. Далей пры спасылцы на гэтае выданне ў дужках падаецца старонка.

вершах ноч намалявана Арсенневай як час гармоніі жыцця, дзе няма ніякіх жыццёвых турботаў і жахаў, дзе пануе адначасова цнатлівая цішыня. У другіх вершах вячэрняя пара нясе ў сабе сум, тугу і нейкі неназваны страх. У шэрагу іншых ноч спрыяе развагам над жыццём – людскім быццём-небыццём, бо ноч, як вынікае з вершаў, гэта найлепшая пара для рэфлексіі, роздумаў пра агульначалавечыя ды свае праблемы. Гэта час, калі змяняецца ўспрыманне штодзённых рэчаў. І сапраўды, як адзначае даследчык Дар’юш Куляс: *Noc przez swoją bezkształtność, brak konturów, zaciemnienie rysów dnia i porządków społecznych, otwiera się na wymiar metafizyczny*⁴. Ноч для Арсенневай – гэта асаблівы час душы, калі яшчэ больш, чым увечары, абвастраюцца ўнутраныя перажыванні, спраектаваныя паэтэсай у свет прыроды, адкрытай стыхіі. Гэтай парой чалавеку хочацца *зразумеці сусветныя сумы й жалобы* і самога сябе ў гэтым свеце.

Захацелася ў ночы
 Ў змрок зімовы не глядзець,
 А спусціўшы твар і вочы,
 Ня любіць і не цярпець (30).

У начны час, як вынікае з вершаў, людская душа адрываецца ад штодзёншчыны і апынаецца перад нязведаным. Ноч дае Арсенневай магчымасць пабыць сам-насам са сваімі думкамі, сваімі ўяўленнямі і пачуццямі.

Матывы змяркання, вечару, ночы ў вершах Наталлі Арсенневай выступаюць у значнай ступені абавязковымі элементамі яе любімага восеньскага пейзажу, які вабіць вока сваёй маляўнічасцю, захоплівае гамай колераў, выклікае шматлікія пачуцці, успаміны. Ды ў вершы паэтэсы ўваходзяць таксама і вясеннія, летнія, зімовыя ночы, і кожная з іх па-свойму арыгінальная, насычаная глыбокімі перажываннямі і роздумаў аўтаркі. Аднак, як падкрэсліў Станіслаў Станкевіч у артыкуле “Аб беларускай літаратурнай сучаснасці ў Заходняй Беларусі”, (...) *найбольш натхненняў знаходзіць яна ў чароўных абразох летняе ночы. Калі беларуская вясна сваімі ласкамі і магутным прылівам новага жыцця парывае за сабой уражлівую душу поэткі і напаўняе яе натхнёнымі ўзьлётамі і няўстрыманымі парывамі, то густы змрок ночы, бляды сьвет месяца, таёмнае мірганьне зораў*

⁴ D. Kulas, *Noc w kulturze – noc kultury*, [w:] J. Ławski, K. Korotkich, M. Bajko, *Noc. Symbol – temat – metafora. Wokół straży nocnych Bonawentury*, Białystok 2011, t. I, s. 94.

*і сіня-сівы туман, – усе гэтыя ночныя зьявы на фоне мёртвае цішыні і супакою сплятаюць у ўвобразэньні поэткі чароўную казку, што вабіць яе сваёй фантастычнасьцю*⁵. І зразумела, што ў той фантастычнай чароўнай казцы, магічнай пары пераходу дня ў ноч, у якой яна, мабыць, адчувае сябе на ўлонні роднай прыроды, Арсенневай пішацца найлепш:

Растуць у лесе вершы ўвечары...
Разьлёгся лес імхамі, плесьняю.
Іду сьцяжынкай непрыкмечанай
і цешу сэрца новай песьняю.
(...)
А ўсё ж люблю тварыць я ўвечары! (69)

У Арсеннеўскім бачанні ночы галоўную ролю адыгрывае прыгажосць начнога роднага краявіду. Для перадачы найбольш дакладнай карціны вячэрняй прасторы, начнога пейзажу ды настрою, выкліканага гэтымі з’явамі, паэтэса карыстаецца трапнымі вобразамі-дэталямі, якія ствараюць арыгінальны малюнак. Найбольш паказальнымі вершамі гэтага тыпу з’яўляюцца «Вячорная містэрыя» (1932), «Вячорны абразок» (1924), «У небе палаюць чырвоныя хмары...» (1922), «Новая зіма» (1933), «Незгаданае» (1934). У іх выяляецца па-майстэрску выпісаны *арсеннеўскі начны свет*, які ствараюць гарачыя колеры неба, чырвоныя рабіны, залатыя пшанічныя палеткі. Частымі элементамі начной паэтычнай карціны Н. Арсенневай з’яўляюцца іскрыстыя зоркі і месяц-вартаўнік. Зорка ўвасабляе сабой паспяховасць, надзею, шчасце, неўміручасць, наканаванне. Месяц – гэта вока ночы, апякун сонных мараў, тугі, пачуццяў і думак, *закуты ў срэбра зброі рыцар // – вартуе места й нас да дня* (221). Ён сімвал тайных, невядомых бакоў прыроды, як нямы сведка ўважліва наглядае за чалавекам і яго ўчынкамі. Месяц можа сваім ясным святлом разagnaць глыбокі змрок, раскрыць тайніцы ночы, а тым самым вызваліць чалавека з трывогі. Месяц Арсенневай «*круглаваты, зялёна-сіні*», «*мокры і срэбны*», «*белы*», «*сцюдзённы і чысты*», маляўніча «*прыбраны ў імглу*», сплятае «*прывабныя сеці*», а зоры нібыта «*вочы малых засмучаных анёлаў*», «*смяюцца праз слёзы*». Гэтыя два элементы начнога краявіду бачацца невыпадковымі ў паэзіі Арсенневай. Яны выступаюць як сімвалы надзеі вярнуцца на родную зямлю – па зорах

⁵ Ст. Станкевіч, *Аб беларускай літаратурнай сучаснасці ў Заходняй Беларусі*, «Нёман», 1932, кн. 5, с. 168, 169.

можна ж вызначыць дарогу на Радзіму, а месяц асветліць гэты шлях. Вячэрні і начны пейзаж Арсенневай – гэта рознаколерныя, насычаныя шматлікімі фарбамі і адценнямі жывалісныя карціны, дзе дамінуюць каралеўскія колеры – чырвань і золата. Летняя ноч у вершах паэтэсы захапляе сваім злоўленым па-жаночаму характвам, чараўнічасцю і месцамі як бы сваёй дэманстратыўнай асацыяльнасцю. Н. Арсеннева выдатна валодае каляровай палітрай, што забяспечвае стварэнне карціны маляўнічага роднага вячэрняга краявіду:

Сплёў вечар вянок прамяністы
з шышыны і макаў чырвоных,
у небе павесіў прачыстым,
на ясных нябёсных загонах...
А сонцу вянок спадабаўся,
у чырвані сонцу да твару...
Так – захад у фарбы прыбраўся,
так вечар заняўся пажарам.
Усё, што такім было знымым,
адразу зрабілася дзівам:
настольнікам, золатам тканым,
паслаліся жытнія нівы,
агнём загарэліся стрэхі,
сады і вяршаліны бору,
і густа праз хмараў узрэхі
сыпнулі, як зерняты, зоры (57).

Вятраны змрок... Старыя вербы
над рэчкай пранікамі пярцаць
па шэрай воднай палатніне.
Ўгары, праз хмараў рэдкіх шчэрбы,
зіркае месяц круглатвары,
зялёна-сіні (72).

Вобраз зімовай ночы ствараецца ў вершы «Ціха плыў месяц» (1921). Але і цяпер, як і ў летнюю пару, у прыродзе гаспадарыць лагода і характва, якія выклікаюць ў лірычнай гераіні самыя пазітыўныя эмоцыі, уражанні, бо Прырода і, відаць, тая ж Ноч, *як той лекар, аздарайляе душу, дапамагае дараваць крыўды, вярнуць адчуванне характва жыцця, яго многалучнасці, аптымізм, актуалізуе духоўныя і фізічныя сілы лірычнага персанажа, жаданне рэалізаваць мары і памкненні*⁶. І таму арсеннеўская лірычная гераіня верша шчаслівая, яна

⁶ В. Я. Зарэцкая, М. І. Яніцкі, *Гендэрнае светаразуменне ў паэзіі Наталіі Арсенневай*, [у:] Гуманістычны пафас заходнебеларускай літаратуры: манаграфія, Брэст 2007, с. 36.

адчувае прыліў новых жыццёвых сіл, фізічную і псіхічную дужасць, якія хоча бескарысліва скіраваць на паляпшэнне навакольнага свету, жыцця людзей:

Долі пайшла б паляваць далёка
я для зямліцы, што сьпіць без прасьвету,
і разьліла б, як сягнуць можа вока,
шчасьце над белым, асьнежаным сьветам (17).

Пад знакам прыроднай цішыні, маўчання адбываюцца несупынныя змены ў прыродзе, у настроі⁷:

Сыплюцца з клёнаў лісты,
сыплюцца ціха, маўкліва,
крыюць зямлю і кусты
пражаю жоўтай, шасьцівай (19).

Ды час змяркання, вечару і начная пара выклікаюць у Н. Арсенневай тугу, тое пачуццё, якое ішло побач з паэтэсай амаль усё жыццё і якое паглыбляецца пад уплывам успамінаў пра родныя краявіды бацькаўшчыны, якія запісаліся ў яе памяці ў часы, калі магла яшчэ хадзіць па зялёных нівах сваёй радзімы, купацца ў промнях яе сонца, слухаць спевы родных птушак. Пачуццё тугі мучыць яе душу, ад яго немагчыма дзесьці схавацца:

Не ўцячы ад тугі. (Залацістыя сеці
ясны вечар накінуў на нівы й лугі.)
Затрымаліся, ў вышу ня хочучь ляцеці
мае думкі крылатыя, дзеці (31)

для тугі няма адлежнасьцяў, ні часу:
усюды і заўжды яна із намі, тут! (138)

Трэба сказаць, што ў начной прасторы вершаў Арсенневай выяўляюцца вобразы двух гарадоў, два кантрастныя краявіды, якія выклікаюць у паэтэсы, несумненна, наплыў розных пачуццяў і паміж якімі разыгрываецца своеасаблівая бітва. З аднаго боку, стаіць любімы горад роднай Маці-Беларусі, з другога – эмацыянальна чужы для Арсенневай горад Амерыкі. Першы вобраз выклікае ў свядомасці паэтэсы

⁷ А. Петрушкевіч, *Шляхі ў паззі Наталлі Арсенневай і Максіма Танка*, “Studia Wschodniosłowiańskie”, Białystok 2006, t. 6, s. 103.

тое ж пачуццё тугі, якое не адпускала яе ў час першай разлукі з радзімай, калі прыйшлося сям'і Н. Арсенневай жыць ў Хэлмне на Памор'і:

Сонца заходзіць... На вежах кляшторных
скрозь загараюцца тысячы зорных
зырка-чырвоных агнёў...
Хораша... Сэрца-ж міжвольна імкнецца
ў край, што яшчэ харашэйшым здаецца,
родны, найлепшы з краёў.
Там... Там усё быццам так, а іначай
хваляй у сэрца ліецца гарачай,
там... Там усё мне мілей (27).

У вершы «Родны край» з 1924 года, а таксама ў пазнейшым («Вечар у Вільні», 1944), малюецца вобраз дарагой яе сэрцу Вільні, схаванай у *цёмным тумане ночы*. І тут Ноч абвастрае пачуцці любові да свайго любімага горада, бестурботнага дзяцінства, аазіса спакою ў маладыя гады з глыбокай вечаровай цішы, *калі не спіць яшчэ малая кавярня*. Усё тут, кожная вуліца, кожны завулак, так блізкія сэрцу паэтэсы, усё так добра знаёмае, мілае аж да самазабыцця. Менавіта тут начною парою, па-лермантаўску, марыцца Арсенневай развітацца са светам, каб адысці ў вечнасць:

Манюся тут сваю апошнюю зару
я сустракаць,
адсюль –
пайсці адвечным шляхам (133).

А горад у чужой Амерыцы не выклікае ў Арсенневай ніякіх пазітыўных эмоцый («Меставы вечар», «Сон»). Ён для яе ў найлепшым выпадку абьяквы, шэры, а то і цалкам адчужэлы сваім ненатуральным шумам і рытмам.

Шуміць, гудзе, грыміць
вялізны молах –
горад,
нат найдзічэйшы джаз
такі ня выб'е рытм (274).

А мне хочацца такое цішы,
Якое тут няма,
А толькі ў нас (215).

У еўрапейскай паэзіі, асабліва ў перыяд рамантызму, вечар і ноч паказваюцца майстрамі слова як час маўклівы, змрочны, трывожны,

напоўнены драматычнай цішынёй, які выклікае ў сьвядомасці чалавека маркотныя перажыванні і думкі. Паэзія Н. Арсенневай таксама не пазбаўлена паказу такога вобразу вечара і ночы. Вершы гэтага тыпу напісаны паэтэсай якраз у найбольш трывожныя часы Другой сусветнай вайны. У іх няма ранейшага прыгожага начнога краявіду, у іх ноч раскрывае усё тое нялюдскае, што вайна прынесла людзям:

Дзень гас цьмяным агнём прыкручанай газыніцы..
 (...)

 А ўсюды –
 тут і там – ня хвояў верхавіны,
 ня спаленыя пні – ваенным днём даніны –
 запраўдныя крыжы растуць уздоўж дарог.
 Пад крыжам, без крыжа, падцятаю галінай
 на жорсткі, гоістры жвір спаць ці адзін прылэг... (82)

У час вайны ноч спалучаецца па агульнай асацыяцыі з восенню і яе цемраю. Яны ствараюць новае арсеннеўскае трыадзінства. Палітра верша цямнее:

Спраўляюць восень, ноч і цемра
 глухі, распачны фэстываль (71).

Менавіта гэты час Другой сусветнай вайны быў асабліва цяжкім для маладых дзяўчат і жанчын, мужчыны якіх апынуліся на вайне. Іх Ночы сталі *цяпер доўгія, чорныя*. Арсеннеўская лірычная гераіня таго часу ў начной прасторы адчувае сябе самотнай, жыве ў роспачы па страце каханага, мужа. Аднак успаміны аб радасных ранейшых *пахучых чаромхавых ночах* суцішаюць яе ўнутраны боль. Яна, як і раней, жыве надзеяй, што кожная ноч калісьці закончыцца, надыздзе сонечны дзень і гора праміне:

Ці сянья будзе гэта, ці
 тады, калі ўжо зложым крылы –
 ня нам гадаць,
 але зьяціць
 калісь бяду скасіць Ярыла!
 На край знямоглы,
 на людзей
 сыпне ён сонечныя стрэлы (97).

Аднак ранейшая эстэтызацыя прыродных з'яў, у прыватнасці вечара і ночы, з цягам часу выразна заціхае ў творчасці Наталлі Ар-

сенневай. Развітаўшыся назаўсёды з Радзімай, яна не можа быць узбоч нацыянальных праблем, і ў яе вершы рашуча ўваходзяць пытанні этычнага характару, і яны перабудоўваюць лірычны настрой «арсеннеўскіх» твораў – «чыстая краса» родных малюнкаў і часткова замежных пейзажаў усё болей насычаецца ідэйна-маральнай падсветкай. Ды з поўным правам можна сказаць, што, як зоркі начной парою асвятляюць зямлю, так вершы паэтэсы ўпрыгожваюць беларускую літаратуру.

STRESZCZENIE

TEMAT WIECZORU I NOCY W TWÓRCZOŚCI NATALII ARSIENNIEWEJ

Białoruska poetka emigracyjna Natalia Arsienniewa znana jest w literaturze przede wszystkim jako „miłośniczka rodzimej przyrody”, „poetka jesieni”. W artykule zwrócono uwagę na jeszcze jeden istotny fakt, mianowicie na to, że Arsienniewa to także „poetka pory wieczorowej”, nadzwyczajna „malarzka nocy”. Zafascynowanie nocnym pejzażem jest widoczne już w jej pierwszych wierszach i nie gaśnie wraz z upływem lat. Noc Arsienniewej, w odróżnieniu od tradycyjnego jej ukazania, nie jest ciemna i mroczna, wręcz przeciwnie, zachwyca swym pięknem i wielobarwnością. Nieodłącznymi elementami nocnego krajobrazu poetki są księżyc i gwiazdy. Ponadto noc dla Arsienniewej to czas refleksji, przemyśleń, marzeń.

Słowa kluczowe: białoruska poetka emigracyjna, temat wieczoru i nocy, egzystencja, Ojczyzna, pejzaż nocny, gwiazdy, księżyc.

SUMMARY

EVENING AND NIGHT IN NATALYA ARSENEVA'S POETRY

In literature Belarusian emigrant poetess Natalya Arseneva is famous for her love to native nature and autumn. The article discusses another crucial fact – Arseneva is a poetess of evening and night. Her fascination with night landscape observed in her first poems can be found in her entire creation process. Arseneva's night is neither dark nor gloomy. On the contrary, the night excites by its beauty and multicolor. The moon and stars are an inseparable element of the night landscape. For Arseneva night is the time of reflection and dreams.

Key words: Belarusian emigrant poetess, subject of night and evening, existence, homeland, night landscape, stars, moon.